

ЗАМОНАВИЙ ЎЗБЕК НАСРИДА РАНГНИНГ ЛЕЙТМОТИВЛИК ФУНКЦИЯСИ (БИБИ РОБИАНИНГ “КУЗ ЁМҒИРИ” ҲИКОЯСИ МИСОЛИДА)

Абилжон Абдурахмонов

ФарДУ докторанти, PhD

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6786647>

Аннотация. Мазкур мақолада замонавий ўзбек насрида рангнинг лейтмотивлик функцияси тадқиқ этилади. Унинг фаол ва пасивлик кўриниши аниқланиб, пасив кўриниши Биби Робиа Саидованинг “Куз ёмғири” ҳикояси мисолида таҳлилга тортилиб, унинг ёзувчи бадиий гоаясини ёритиб беришидаги аҳамияти кўрсатиб берилди.

Калит сўзлар: контекст, ранг, лейтмотив, ҳодиса, ифода, фаол, пасив, қаҳрамон, ёзувчи, бадиий гоая, гоаявий-эстетик хусусият.

ЛЕЙТМОТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ЦВЕТА В СОВРЕМЕННОЙ УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА «ОСЕННИЙ ДОЖДЬ» БИБИ РОБИА)

Аннотация. В данной статье исследуется лейтмотивная функция цвета в современной узбекской прозе. Определено его активное и пассивное обличие, а также проанализировано его пассивное обличие на примере рассказа Биби Робиа Саидова «Осенний дождь», показано его значение в освещении художественной мысли писателя.

Ключевые слова: контекст, цвет, лейтмотив, событие, экспрессия, актив, пасив, герой, писатель, художественная идея, идейно-эстетическая черта.

THE LEITMOTIV FUNCTION OF COLOR IN MODERN UZBEK PROSE (IN THE EXAMPLE OF BIBI ROBIA'S STORY "AUTUMN RAIN")

Abstract. This article explores the leitmotiv function of color in modern Uzbek prose. Its active and passive appearance is determined, and its passive appearance is analyzed on the example of Bibi Robia Saidova's story "Autumn Rain", and its importance in illuminating the writer's artistic idea is shown.

Key words: context, color, leitmotif, event, expression, active, passive, hero, writer, artistic idea, ideological-aesthetic feature.

КИРИШ

Рангларнинг контекстаги динамик намоён бўлиш шаклида насрий асар таркибидаги ранг асосан лейтмотивлар мақомига яқин туради. Биз буни “рангнинг лейтмотивлик функцияси” деб номлаб, насрий асардаги алоҳида ҳодиса сифатида ўрганишга жазм этдик.

Ушбу атамага берилган тарифга мурожаат этсак.

Лейтмотив (нем . *Лейтмотив* - “асосий, етакчи мотив”)[1] муסיқадан олинган *лейтмотив* атамаси адабий танкидда ҳам қўлланилади ва адабий ва бадиий асарнинг ҳукмрон кайфиятини, асосий мавзусини, асосий гоаявий ва ҳиссий оҳангини, ёзувчи ижодини, адабий йўналишни англатиши мумкин; асарда қаҳрамон, тажриба ёки вазиятнинг доимий характеристикаси сифатида доимий равишда такрорланадиган ўзига хос тасвир ёки бадиий нутқнинг бурилиши, ёзувчининг ниятини очиб бериш учун калит бўлиб хизмат қиладиган қайта-қайта эслатиб ўтилган индивидуал тафсилот ёки сўз. Такрорлаш ёки ўзгарувчанлик жараёнида лейтмотив алоҳида гоаявий, рамзий ва психологик чуқурликка эга бўлиб, маълум бирлашмаларни уйғотади. Шеърятда

образлилик билан бир қаторда товуш, ритмик ва интонацион лейтмотивлар ҳам ажралиб туради. Бу ерда у умуман ёзувчи асарининг ёки асарининг устун мавзусини, шунингдек, маълум бир жанр ва услуб учун доимий, "каноник" тематик элементлар ёки экспрессив воситалар гуруҳлари йиғиндисини билдиради. Шунингдек, лейтмотив деганда баъзан маълум бир бадиий яхлит – адабий асар давомида доимий такрорланиб турувчи тематик ва ифодали воситалар мажмуаси тушунилади; бу қўлланишда лейтмотив тушунчаси ўзининг асл мусикий маъносига яқинлашади. [2]

Тарифда келтирилган “ифодали воситалар мажмуаси” рангга тааллуқли деб ҳисоблаб, рангнинг насрий асардаги функциясининг алоҳида ҳодисаси деб ўрганишимизга асос бўлади деб ўйлаймиз.

Шундай қилиб насрий асарда лейтмотивлик ҳодисаси бор дедик.

Ушбу ҳодисани ҳам ижикилаб таҳлилга тортишда шартли равишда икки кўриниши бор экан деган қарорга келдик:

1) фаол ранг-лейтмотив

2) пассив ранг лейтмотив.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўз-ўзидан тушунарли бўлиб турибдики, насрий матнда рангнинг интенсив иштирокидан унинг активлиги юзага келади, кам иштироки эса пассивлиги. (пассив ранг – лейтмотив дейишимизнинг шартлилиги ҳам шунда!)

Фаол ранг-лейтмотив ҳодисасида, яъни ранг фаол иштирокида айнан бир у тааллуқли бўлган предмет билан биргаликда ёки бошқа предметлар сифати тарзида келади.

Лейтмотивнинг пассив кўринишига тўхталсак. Бугунги ёш қаламкашларнинг ижодида ҳам рангни психоаналитик аҳамиятга монанд ҳолда етакчи рамзий мавқега ва рамзининг асар ядросига айлантириб ифода эта олиш тажрибаларидан яққол кўзга ташлангани сифатида Биби Робиа Саидованинг “Куз ёмғири” ҳикоясини келтириш ўринли.

“Шаҳар гала-говуридан ўзини четга олган бу дўконча кўҳнагина мактаб биқи нида, кўп қаватли эгиз бинолар ўровида жойлашган эди. Тўрт фаслга мосланган пойафзаллар билан тўлдирилган. Дўконнинг доимий ёрдамчилари – сониялар, соатлар, кунлар – бозорга боришга эринадиган, зарурат тугилгандагина оёқ кийим эсига тушиб қоладиган харидорларни тинимсиз етаклаб келарди. “Саҳар турсанг, ишларинг юришади, ризқинг кўпаяди”. Бу гапни онасидан кўп эшитганди. Шунинг учун бугун дўконни одатдагидан эрта очди. Сўнгра қора булутлар кузатуви остида дўкони олдига сув сеппиб супурди. Вақт харидор чорлаш билан овора экан, у ичкарига кириб китобини қўлига олди. Аммо хонага бостириб кирган ернинг нам ҳиди руҳини аллақайларга чорлагандек бўлди. Қишлоғидаги таниш манзаралар кўз олдидан ўта бошлади. Сотувчи тўйиб-тўйиб, чуқур-чуқур нафас олди-да, кўчада мудраётган ҳаётнинг уйғонишини кутиб кўзини китобга тикди.” [3.-7]

Кўринадики, асардаги сюжет динамикаси бевосита пейзаж ва ундаги деталлар билан омухталлашиб, бадиий ғоянинг синтез шаклини юзага чиқармоқда. Пейзажнинг марказида ранг алоҳида рамзийлик касб этади. Булут, биламизки, ёмғир олиб келиши аниқ. Булутнинг ҳам табиатда асосан икки кўриниши мавжуд: оқ ва қора булутлар. Оқ

булутлар ер сатҳидан юқорида жойлашганилиги ва анча енгиллиги билан характерланса, қора булут эса ер сатҳига яқинлиги ва ёмғир ёғдириши билан ажралиб туради. Ушбу матнда келтирилган булутнинг ёмғир булути эканлиги китобхонга алоҳида қора сифатловчиси қўшмасдан баён қилиб кетилса ҳам тушунарли. Аммо муаллиф томонидан булутнинг ранги алоҳида таъкидлаб берилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАСИ

“Қора булутлар кузатувида...” асардаги булутлар ҳам жонлантирилиб, улар тимсоллантирилиб, чуқур рамзийлик юкланганлиги бўрттирилиб берилмоқда. Қора рангда бўлган булут жонлантирилиши билан асардаги бадиий ғоя рангтасвирдаги рангнинг хусусиятлари билан синтезланган шаклга келтирилади. Яъни қора рангнинг рамзий тушунча ифодаси асарнинг марказига чиқади ва бошқа онг оқимидаги тушунча ва ҳодисаларни ўзининг атрофида, орбитасида айланишига мажбур эта оладиган мантикий кучга эга бўлади. Биламизки, қора рангнинг умумбашарий тушунчасига кўра салбий тушунчаларни англатади. [4.-64]

Аён бўладики, ҳозирги ўзбек шеърлятида қора ранг асосан рамзий ифодасига кўра салбий хусусиятларни ўзида касб этгани ҳолда ижтимоий муҳитдаги қаҳрамоннинг чуқур руҳий драматик ҳолати манзарасини ифодалашда қўлланган. Шунинг воситасида ёмғирнинг одатий, табиий ҳодиса сифатида эмас, балки бирор кўнгилсизликнинг даракчи сифатидаги талқинига урғу берилаётганилиги англашилади. Қора рангнинг умидсизлик, фалокат, ғам, фожеа каби рамзлари биринчи планга олиб чиқилади. Энди китобхонга содир бўладиган воқеалар силсиласидаги кўнгилсизликдан дарак берилди. Сотувчининг дўкони атрофида кўнгилсиз воқеа ёки шу билан боғлиқ бирор ҳодисанинг содир бўлиши аниқлашиб қолади. Китобхон шу нарсани воқеалар ривожидан саҳифани тезлик билан кўздан кечирганича кута бошлайди. Тез орада асардаги асосий тугун содир бўлади. Ранг асардаги асосий фигура деталь – туфли билан тўқнаш келади. Туфлининг тарифида ҳеч қандай салбийлик ифодасини топмаган бўлса-да, аммо келгусида содир бўлиши мумкин бўлган ноҳушлиқдан китобхон учун бадиий вазият тайёрлаб туради.

Ҳикояни кузатар эканмиз, асарда қора рангининг яна бир ўринда ишлатилиши асарнинг ғоявий-эстетик хусусиятига кескин таъсир кўрсатганлигига гувоҳ бўламиз. Матнда ўзига хос лейтмотивга айланган қора ранг ўзи бирикиб келаётган деталларнинг битта – ўзининг рамзий тушунчаси доирасидаги бадиий ғоянинг атрофига бирлаштиришга муваффақ бўлганлиги сезилади.

“Шамол оёғи куйган товукдек у ёқдан бу ёққа югурарди. Кун пешинга яқинлашган. Саҳар турмоқ ҳикматини пешма-пеш сотилаётган товарларни тасдиқлаб турарди. Сотувчи дўкондаги икки харидор билан андармон бўлиб турганида баҳайбат қора машина савлатига яраша овоз била “зийқ” этиб дўкон олдида тўхтади. Машинанинг орқа эшигидан ўзгача русусмдаги мактаб формаси кийган ўн тўрт-ўн беш ёшлардаги қизалоқ ва олд эшикдан бошидаги кепкасини тўғирлаганча башанг кийинган бир киши тушди. Аёл уларни дўкон ичига кириб келгунларига қадар кузатиб турди ва шунча дабдабага ярашмаган ҳиссиз юзларига қараб, уларнинг суратини чизган “рассосм”га истара, қувонч ранглари етишимай қолганига таажжубланди. Гўёки бундай одамларнинг юзига сув сепиб ўзига келтириши керакдек туюларди. Дўконга кирибоқ ота ҳали танланмаган туфли учун орқа чўнтагидан бир боғлам пулни қўлига олди. Қизга

кутилганидай юқориги қаторда, алоҳида мавқе эгаллаган пойафзалларга кўз югуртирдию, ҳам нарҳи, ҳам поинаси бошқаларига қараганда анчагина баланд бўлган туфлини бармоқ учи билан кўрсатиб:

– Ана шунинг ўттиз еттисини беринг, – деди.

Сотувчи талабни бажаришдан олдин беихтиёр қизнинг оёқларига назар ташлади. Оёғидаги бежиримгина феруза тошли туфлиси билан қўлидаги сумкасининг ранги бир хил эди. Қиз танлаганини кийиб кўрар экан. Юзидан қисқа муддат ичида табассум югуриб ўтди:

– Бун кеча олиб берган маржонингиз билан ҳам кийсам бўларкан. О, мана бунисини ҳам оламан. Уйимизнинг ёнидаги дўконда шунга мос шарф ҳам кўргандим.

Ота пойафзалларнинг нарҳини сўраб, сотувчига пул тутқазди...” [3.-9]

МУҲОКАМА

Кўринадики, асардаги ғоялар динамикаси қора рангнинг лейтмотиви атрофида айлана бошлайди. Мантиқий нуқта вазифасини ўтайди. Шунинг учун яна пейзаждаги ранг билан макон воқелигидаги ранг уйғунлашувчи ва шу йўл билан мантиқий рангнинг аҳамияти кучайтирилади:

“Қора булут, ниҳоят, дард ёрди: шаррос ёмғир қуйиб юборди. Сотувчига таниши бўлган мактаб қўнғирроғи жаранглади. Бугун даромад нисбатан мўл бўлганини ўйлаб ўтирар экан, эшикдан боласини етаклаганча ўша таниши аёл кириб келди ва пешонасидагин сизаётган ёмғир томчиларини артаркан, остонадан бир қадам ўтиб тўхтади. Сотувчи она болани ларҳол таниди ва очиқ чеҳра билан уларни ичкарига таклиф қилди. Аёл юзида қотиб қолган ним табассум билан ўғлини етаклаганча қил кўприкдан ўтаётгандек эҳтиёткорлик билан юриб бурчакка борди ва ўша илгари кўриб кетган туфлисига бир муддат тикилиб олди. Ўғли эса, кўчада ёмғирда қолгани ёқмаганми, жимгина турар, ҳеч нарсага қизиқмасди. Она кўзини ердан узмаган кўйи туфлининг нарҳини яна сўради. Бола сотувчи оғзидан яна ўша нарх янграгунча қадар бўлган муддат онасининг юрак товушини эшитди. Сотувчи ўша рақамларни қайтараркан, нима учундир ҳижолат тортди. Шунда фарзанд нигоҳларини онасининг оёқларига қадади. Бола онасининг шунча йиллардан бери кийилилавериб орқаси эзилиб кетган, олд ва ёнларидаги баъзи жойларининг чоклари сўкилган оёқ кийимини кўриб, гоҳ онаси юзига, гоҳ ерга тикиларди, тикилгани сайин кўзларидаги мунг қуюқлашарди. Ва шу лаҳзаларда боланинг болалиги ёмғирга ҳам қарамасдан ҳеч қачон қайтмайдиган бўлиб дўкондан чиқиб кетди.” [3.-10]

ХУЛОСА

Рангнинг яъни қора рангнинг асардаги рамзий ифодаси мантиқий нуқталарни йўналтириб беради. Кўринадики, ҳикоядаги бадиий мантиқ ранг рамзидан келиб чиқади.

Демак, келтириб ўтилган мисолда ранг пассив - санокли иштирок этади. Аммо ҳар бир сахна бевосита унинг иштироқи билан бошланадики, оқибатда рангнинг рамзий хусусияти бутун асарнинг мантиқий майдони орбитаси марказига айланиши билан характерланади. Ушбу ҳикоядаги Қора рангнинг салбий рамзи асар пессимизминини оширишга хизмат қилдирилганлиги пассив лейтмотив натижасида, деб қабул қилиш нотўғри бўлмас.

Демак, ушбу ҳикоя мисолида лейтмотив рангнинг насрий асардаги пасив иштироки куйидагиларни юзага келтирганлиги аниқланади:

- 1) Иштироки пасив бўлса-да тасаввурга самарали таъсир кўрсатади;
- 2) Асардаги қаҳрамон психологиясини намоён қилади;
- 3) Асар руҳиятини белгилайди;
- 4) Асар йўналишини белгилайди;
- 5) Миллий менталлитетни ошкор қилади;
- 6) Анъанавий-рамзий тушунчалардан ташқари ёзувчининг индивидуал рамзий тушунчаларини юзага чиқишига хизмат қилади.

Адабиётлар:

1. Википедия. <https://ru.wikipedia.org>
2. Лейтмотив // Словарь литературоведческих терминов / Ред.-сост.: [Л. И. Тимофеев](#) и [С.В.Тураев](#).- М.: «Просвещение», 1974. - С. 172.
3. Биби Робиа Саидова. Куз ёмғири. Ҳикоя./ Биби Робиа Саидова. Какку овози.Ҳикоялар. -Т.: Ғ.Ғулом, 2019.
4. Абдурахмонов А. Усмон Азим шеъриятида ранглар поэтикаси. /Ўзбек тили ва адабиёти. Журнал. 2013, 3-сон.